УДК 329.78 (477)

Сорока С.В., Миколаївський державний університет ім. В.О. Сухомлинського

Сорока Світлана Вікторівна – аспірантка кафедри політології Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського. Коло наукових інтересів – проблеми діяльності неформальних молодіжних об'єднань.

Неформальні молодіжні рухи як форма соціальної ініціативи в 1960-1980-х роках в Україні

Статтю присвячено аналізу діяльності неформальних молодіжних рухів соціальних ініціатив на Україні в 60-х – 80-х роках XX століття. Визначаються їх характерні риси, цілі, засоби та результати діяльності. Значна увага у статті приділяється аналізу взаємовідносин між неформальними молодіжними рухами та офіційними державними і політичними структурами.

The given article analyses the activities of unofficial youth movements in 1960-s – to 1980-s in Ukraine. Characteristics, aims, means and results of activity the movements are determinated. Give the great attention to interaction between unofficial youth movements and official state and political structures.

Зміна соціально-політичного фону в країні в середині 1950-х років, пов'язана із лібералізацією режиму та зменшенням репресивного тиску владних органів, сприяла розвитку соціальної ініціативи населення. В цей час створювалися і проводили свою діяльність ряд громадських об'єднань, серед яких і неформальні молодіжні рухи. Це були об'єднання груп молодих людей, між якими встановлювалося співробітництво для здійснення певних суспільних змін, реалізації поставлених цілей та інтересів. Характерними рисами неформальних молодіжних рухів були: створення об'єднань за ініціативою знизу, організаційна аморфність та діяльність за принципами самоврядування, відсутність офіційної реєстрації, певний ступінь незалежності від державних та політичних структур.

Неформальні молодіжні рухи соціальних ініціатив проводили діяльність у різноманітних сферах життя суспільства. Серед масових рухів слід виділити комунарський рух – у педагогічній сфері, рух студентських дружин охорони природи – у екологічній сфері, рух клубів самодіяльної пісні – у сфері музичної творчості.

Неформальним рухом педагогічного спрямування, який набув поширення у 1960-х – 1970-х роках у молодіжно-комсомольському середовищі, був комунарський рух. Він виник як відповідь на авторитаризм та деіндивідуалізацію радянської системи освіти, а також на суспільно-політичну ситуацію в країні взагалі. Основою руху була методика колективного творчого виховання, розроблена в 1957 році доцентом Ленінградського інституту педагогіки і психології І.П. Івановим. Для реалізації цієї методики у 1959 році в Будинку піонерів і школярів м. Ленінграда була створена Фрунзенська комуна. Ця акція була також підтримана партійними органами. Але значним поштовхом для розповсюдження руху стало відкриття заочного клубу юних комунарів на сторінках газети "Комсомольська правда" у січні 1962 року, який мав мету популяризації Фрунзенської комуни [1]. З цього часу, за сприянням комітетів комсомолу, комунарський рух поширився по всій території СРСР. Почали проводитися збори юних комунарів у різних містах країни. Центрами комунарського руху на Україні стали Київ, Харків, Одеса та Донецьк. У час свого розквіту рух охоплював десятки тисяч школярів та підлітків по всій території Радянського Союзу.

Якщо проаналізувати соціальну доктрину

комунарського руху, то можна виділити педагогічну та ідеологічну складові. Педагогічною основою руху були поєднання колективної творчості, елементів скаутського руху, гри та навчання. Діяльність комунарів ґрунтувалася на методиці "колективних творчих справ", яка була спрямована на досягнення непередбаченого творчого результату. Тому основний девіз комунарів був: "Усе – творчо, інакше навіщо?" [2, с. 137]. Також у комунарських колективах практикувалося учнівське самоврядування, рівність у спілкуванні між вчителями та учнями. Для радянської школи, з її зорганізованістю та авторитарним стилем виховання, педагогічна основа комунарського руху була досить прогресивною. Вона сприяла демократизації виховання, розкриттю творчих здібностей учнів та формуванню всебічно розвиненої особистості. В ідеологічному плані комунарський рух, на думку Куліка В., відстоював ідеї "раннього Маркса" та романтичного революціонізму і екзистенційного гуманізму [3, с. 91-92]. Такі ідейно-світоглядні позиції не суперечили офіційній ідеології КПРС, тому рух певний час не викликав протидію з боку влади.

Отже рух поєднав у собі риси демократизму (педагогічна складова) та комуністичну теорію (ідеологічна складова). Втім, поступово комунари зосередилися на педагогічній стороні явища, яка орієнтувалася на демократичні тенденції. Це, зокрема, було пов'язано з особами, які почали популяризувати рух. Так, на думку одного з учасників руху В. Хілтунена, коли частина молоді зблизилася з журналістом С. Соловейчиком, в комунарському середовищі посилилися ліберально-західницькі настрої. Соловейчика цікавила творча сторона комунарства, його креативність та грайливість, тому об'єднання в першу чергу почало орієнтуватися на творчість, а не на комуналізм [4, с. 525].

Спрямування руху на соціальну дію та генерування творчості потенційно представляло небезпеку для офіційних структур, тому ЦК ВЛКСМ запропонував стандартизувати комунарівські групи за єдиним зразком, з єдиною формою та методикою. Частина груп, яка погодилася із пропозицією, була акумульована в систему навчальних закладів, а групи, які відмовилися від уніфікації під егідою комсомолу, були подавлені на місцях або були вимушені відкрито не афішувати свою діяльність. Це зумовило кризу руху наприкінці 60-х років, однак він не припинив свого існування. Протягом 70-80-х рр. існували окремі комунарські групи, які намагалися підтримувати між собою активні горизонтальні зв'язки.

Спроби відродження руху на терені СРСР відбувалися у другій половині 80-х років. Зокрема, у 1988 році відбувся збір комунарів в Одесі, у якому прийняли участь представники з багатьох міст країни [5]. Але відродження руху в масштабах 1960-х років не відбулося через зміну суспільно-політичної обстановки в країні та розчарування значної частини молоді в комуністичних цінностях.

Комунарський рух представляв ліворадикальний напрямок у ідеологічній палітрі неформального молодіжного руху, він не виявляв опозиційності існуючому режиму, а навпаки підтримував його. Тому фактична заборона комунарського руху в 1970-1980-х роках стала яскравим прикладом неприйняття владними та політичними інституціями будь-яких нововведень, навіть таких, які не суперечили цінностям існуючого суспільного-політичного ладу в країні.

Проблеми у сфері екології та охорони природи стали основними факторами створення неформального молодіжного руху студентських дружин охорони природи (ДОП). Таким чином, молодь намагалася протестувати проти згубного й безгосподарського відношення до природи, невиконання державними організаціями та підприємствами природоохоронного законодавства. Створення ДОП на Україні припадає на середину 60-х років. Перша дружина була створена в Одеському державному університеті у 1965 році, потім у Харківському університеті та педагогічному інституті в 1968-1969 роках, у квітні 1969 у Київському університеті [6, с. 83]. Протягом 1960-х – 1970-х років дружини охорони природи були створені у більшості вищих навчальних закладів України, переважно на природознавчих факультетах.

Вже на початку 70-х років зароджується рух ДОП на території СРСР. Початком руху можна вважати перший семінар молодіжних природоохоронних організацій, проведений в Москві у вересні 1972 року, в якому прийняли участь представники 28 вузів з 22 міст СРСР. На семінарі була визнана необхідність проведення регулярних контактів представників дружин з метою обміну досвідом роботи [7, с. 19]. З цього часу подібні всесоюзні семінари збиралися щорічно і фактично стали єдиним органом, який здійснював керівництво рухом. А сам процес керування полягав у формуванні центрів координації тематичних програм, функції яких виконували дружини, а іноді й окремі особистості, що мали найбільший організаційний досвід або авторитет у певній сфері діяльності [8, с. 165]. Потрібно зазначити, що створення руху ДОП призвело до збільшення ресурсів та суспільної ваги дружин, дозволило перейти до загальних спільних дій, висування загальних вимог, організації масових кампаній.

Новий якісний етап розвитку руху розпочався у 1974 році з конференції „Молодь у боротьбі за охорону природи" у Казані.

Розпочалися інтенсивні пошуки форм координації та переходу до роботи над спільними для багатьох дружин дослідницькими програмами, що заклало основи теоретичної роботи в русі ДОП. На конференції були прийняті спільні програми діяльності дружин: "Постріл" – у боротьбі з браконьєрством та "Ялина" – у протидії незаконному продажу ялин під час новорічних свят. Пізніше почали працювати програми "Рекреація" та "Фауна" [7, с. 19-20].

В 1979 році було розроблено поняття студентської дружини охорони природи, яка визначалася як форма самоврядування й самонавчання природоохоронного активу вищого навчального закладу, що забезпечує можливість комплексного підходу до вирішення завдань з охорони природи [9, с. 11]. В основі побудови студентських дружин охорони природи було покладено рухівський принцип. Вони не мали фіксованого членства, внесків, місцеві організації були повністю самостійними. Кожна з організацій мала пакет конкретних програм дій, в реалізації яких на добровільній основі брали участь члени руху [10, с. 114].

Основними характеристиками діяльності дружин були:

- самоорганізація – самостійне планування внутрішнього життя, постійний пошук нових форм, методів і засобів роботи, що сприяють максимальній реалізації й розвитку ініціативи кожного члена;
- самонавчання – передача навичок роботи від досвідчених членів новачкам;
- поєднання оперативної, пропагандистської й науково-дослідної роботи;
- регулярність – постійна активна свідома участь кожного дружинника в спільних справах;
- контактність із аналогічними колективами для обміну досвідом і координації дій при виконанні загальних програм [11, с. 110].

Метою функціонування дружин охорони природи було виправлення недоліків у діяльності природоохоронних організацій і владних структур. Це обумовило основні форми роботи дружин:

- здійснення контролю за діяльністю населення у відношенні до природи – боротьба з браконьєрством, з вирубуванням новорічних ялинок, з масовим збиранням диких квітів, знищенням рідкісних видів рослин і тварин тощо;
- поширення знань з охорони природи – читання лекцій, виїзд спеціальних агітбригад, випуск плакатів, буклетів, листівок, друкування статей та ін.;
- організація охорони заповідних територій;
- боротьба з забрудненням навколишнього середовища та іншими проявами індустріальної експансії (з 1980-х років).

Задля об'єднання зусиль та отримання певної підтримки з боку офіційних структур дружини охорони природи створили Координаційно-методичну раду при Українському товаристві охорони природи у 1983 році. У склад ради увійшли члени дружин, представники ЦК ЛКСМ України, Держкомітету з охорони природи УРСР, вчені, журналісти. Завданнями Координаційно-методичної ради були – організація та проведення конференцій та семінарів, підготовка до видання методичних буклетів, пропаганда діяльності дружин засобами масової інформації, конкретна допомога дружинам на місцях. Це розширило повноваження дружин і значно полегшило їх роботу.

У першій половині 1980-х років рух ДОП продовжує зростати кількісно і якісно. Це, зокрема, засвідчив дев'ятий міжвузівський семінар з охорони природи в Свердловську в лютому 1984 року, у якому прийняли участь 239 делегатів від 61 організації, в тому числі від 50 дружин [7, с. 20].

Характерною рисою діяльності дружин у другій половині 1980-х років стає розширення сфери громадського контролю – до підприємств, галузей великих промислових проектів. Але актуальна проблема захисту природного довкілля від забруднення не стала пріоритетним напрямком у їх діяльності. Тому можна погодитися із російським дослідником екологічного руху Яницьким О.М., який вважає, що створення ДОП було однією із форм „політики дуже малих справ". Це можна пояснити тим, що одним із організаційних принципів об'єднання був принцип раціонального самообмеження, який реалізовувався через конкретні кінцеві акції. Вони, в свою чергу, формували локалістське мислення, відкидаючи ключові екологічні проблеми суспільства, без рішення яких місцеві акції не мали сенсу [12, с. 39]. Про те, що студентські дружини не мали значного впливу на охорону природи, свідчить також дослідник історії охорони природи та учасник руху ДОП Борейко В.Є. Він вважає, що вони займалися лише тією діяльністю, яка дозволялася системою [6, с. 83]. Але необхідно зауважити, що саме принцип раціонального самообмеження допоміг руху проводити діяльність досить тривалий проміжок часу і не вступати в антагонізм із владними та політичними інституціями.

Особливої уваги потребує аналіз взаємовідносин між студентськими дружинами та офіційними закладами та організаціями. Як правило, дружини проводили свою діяльність у рамках існуючої політичної системи, хоча й не були інтегровані в неї. Співробітництво з офіційними установами та організаціями

(керівництвами вузів, комсомольськими, партійними організаціями, Українським товариством охорони природи, міліцією) обумовлювало як можливість діяльності дружин так і її успішність. З одного боку, це дозволяло системі безперешкодно здійснювати певний контроль та регламентацію діяльності дружин, що виключало можливість безпідставної заборони об'єднань. З іншого боку, співробітництво надавало дружинам можливість отримувати офіційну підтримку цих структур – діяти від імені цих організацій, одержувати матеріальну допомогу тощо. Але на думку Яницького О.М., незважаючи на те, що ДОП фактично обслуговувала інтереси системи, сприяла реалізації її політичних декларацій та реальної політики (співпраця з адміністративними органами влади, з офіційними громадськими організаціями), наявність продукуючого середовища (вузи, наукові інститути тощо) не дозволила системі повністю інтегрувати ДОП у свої функціональні структури [12, с. 34].

Звертаючись до проблеми контролю та регламентації діяльності ДОП, необхідно зауважити, що він був досить незначний. Це визначалося специфічною сферою діяльності дружин, яка потребувала спеціальних знань і навичок. Так, наприклад, майже не втручалися у професійну діяльність дружин комітети комсомолу, вони лише допомагали дружинам вирішувати деякі організаційні та матеріальні питання. Це було обумовлене і тим, що рух ДОП був вигідним комсомолу як новий напрямок роботи з молоддю і стимулював відповідне розширення апарату ЦК ВЛКСМ (охорону природи курирував сільськогосподарський відділ ЦК ВЛКСМ) [12, с. 32].

Слід зазначити, що окремі випадки неприйняття студентської природоохоронної ініціативи були з боку керівництв вищих навчальних закладів. Прикладом цього була діяльність ДОП біологічного факультету Донецького державного університету. З початку створення об'єднання у 1977 році члени дружини відчували постійний тиск з боку керівництва факультету. Їх не відпускали на проведення дружинних акцій, на всесоюзні наради та збори, обмежували у правах тощо [13]. Це відбувалося, не дивлячись на те, що дружина проводила досить активну діяльність з охорони природи у власному регіоні. За 4 роки існування об'єднання було проведено близько 300 рейдів, у ході яких затримано понад 600 браконьєрів, затримано біля 400 тис. порушників у заповідниках. У друкованих виданнях членами ДОП було опубліковано 88 заміток, організовано 4 виступи по радіо та телебаченню, прочитано 80 лекцій та припинено 20 випадків забруднення навколишнього середовища [14, с. 18].

Дещо антагоністичний характер мали стосунки ДОП з Українським товариством охорони природи (УТОП). Це була бюрократична організація, яка була не зацікавлена у створенні соціальних ініціатив у природоохоронній сфері. Тому ініціатива дружин негативно сприймалася товариством. Але компроміс все ж таки було знайдено. Дружини отримали можливість діяти від імені УТОП, брати участь у діяльності галузевих природоохоронних інспекцій і самостійно організовувати різноманітні рейди, а товариство включало результати їх роботи до своїх організаційних звітів. Втім напруженість у відносинах між УТОП і дружинами охорони природи зберігалася протягом усього часу їх існування, вона характеризувалася намаганням обмежити діяльність студентських дружин. Члени ДОП обвинувачували товариство у бездіяльності, формалізмі, приписуваннях, вимагали покращення природоохоронної роботи.

Гостра конфліктна ситуація між дружинами та УТОП виникла у зв'язку з утвердженням Положення про студентські дружини охорони природи. Прийняте без урахування думки членів ДОП, воно спричинило хвилю протестів з боку студентів. Але підтримка дружин ЦК ЛКСМУ та утвердження ним нової редакції Положення змусили товариство поступитися. Таким чином Положення про ДОП, прийняте у березні 1988 року, вперше в СРСР саме на Україні надало дружинам офіційного статусу [15, с. 166-168].

Також конфліктні ситуації із офіційними структурами виникали у зв'язку із критикою дружинами їх діяльності. Зокрема дружини виступали з ініціативами розширення законодавчої бази охорони природи проти застосування небезпечних технологій у промисловості. При цьому вони застосовували такі форми роботи як відправлення листів відповідним установам, організацію критичних статей у газетах, виступів по радіо, підготовка рекомендацій для органів влади. Борейко В.Є. так характеризує зазначену діяльність дружин: „Знаходячись у легкій опозиції, ні, не до режиму, а до „окремих" негативних проявів соціалізму – бюрократії, браконьєрства, кар'єризму, відомчості, дружини відігравали роль необхідної при будь-якій владі певної прогресивної противаги" [16, с. 143-144].

Щодо ідейно-політичної орієнтації членів руху ДОП, то вони стояли на соціалістичних позиціях. Дружини були прихильниками політичного режиму, про що свідчить їх лояльність до влади і політичних інституцій в цілому. Певні зміни вимагалися лише в сфері екологічної політики держави. Так, російський дослідник політичних процесів в СРСР Шубін А.В. свідчить, що керівники дружинного руху

були прихильниками соціалістичного світогляду, тому що капіталістична система продемонструвала низьку ефективність у вирішенні екологічних проблем [4, с. 517].

Кінець 1980-х років став періодом занепаду руху дружин в Україні. Значна частина їх членів поповнила лави учасників новостворених екологічних організацій – „Зеленого світу", Соціально-екологічного Союзу та інших. Значний вплив на цей процес мала зміна екологічної ситуації в Україні, за якої діяльність дружин вже не була такою актуальною. Тому на початку 90-х років ДОП в Україні повністю розпалися. Відродження руху розпочалося вже у незалежній Україні наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років. Ініціаторами стали випускники ДОП, які в березні 2002 року створили Раду дружин, і вже у 2003 р. на Україні діяло 7 дружин охорони природи та ініціативних груп [7, с. 20].

Таким чином, рух студентських дружин охорони природи став формою соціальної ініціативи студентської молоді. Дружини охорони природи були об'єднаннями, які діяли в межах існуючої політичної системи, підтримували тісні контакти з офіційними організаціями, але одночасно мали певну незалежність від них і займалися їх критикою у сфері політики охорони природи.

Лібералізація суспільного життя обумовила появу неформальних структур і в сфері музичної творчості. Наприкінці 50-х років у вищих навчальних закладах СРСР виникають групи самодіяльної пісні, які поступово перетворюються у клуби (КСП). Соціальний склад об'єднань: студенти, наукові робітники, технічна інтелігенція. У творчості КСП було декілька напрямків: туристської пісні (виконувалися пісні Ю. Візбора, Б. Вахнюка, О. Круппа), політизованої пісні (О. Галич, Ю. Ким, В. Турянський), соціальної та ліричної пісні. Крім того клуби взяли на себе і деякі виховні функції, направлені, зокрема, на розвиток туристських навичок, організацію походів, формування естетичних смаків та почуття братерства [17, с. 266].

Об'єднанню розрізнених клубів самодіяльної пісні у рух сприяв І Всесоюзний фестиваль самодіяльної пісні, проведений у березні 1968 року. Але фактично з цього часу почався адміністративний тиск на клуби, з'явився ряд критичних газетних публікацій. Склалася парадоксальна ситуація – клуби самодіяльної пісні фактично визнавалися владними і політичними структурами, але зазнавали переслідувань – були приклади заборони проводити фестивалі, нав'язувалися керівники об'єднань. Однак, не дивлячись на це, з'їзди КСП проводилися нелегально і рух продовжував зростати. Дещо змінилося на краще ставлення влади до клубів наприкінці 70-х років, в певній мірі завдяки підтримці комітетів комсомолу. В цей час з'являється гімн та символіка руху.

Посилення боротьби владних структур проти всіх видів непідконтрольної діяльності у 1982-1985 роках зумовило початок гонінь і на клуби самодіяльної пісні. В цей час посилюється контроль та регламентація діяльності КСП, зменшується кількість офіційних концертів і набувають поширення полулегальні квартирні концерти. Лише в 1986 році відбулася легалізація клубів, які почали створюватися при комітетах комсомолу, на підприємствах і в організаціях.

Розглянувши діяльність неформальних молодіжних рухів, які були спрямовані на реалізацію різноманітних соціальних ініціатив у різних сферах життя суспільства, необхідно звернути увагу, що вони у своїй діяльності намагалися налагодити співробітництво з офіційними структурами, бо це було запорукою їх легального існування. Тому, на наш погляд, при розгляді діяльності неформальних об'єднань необхідно ввести поняття контрольно-регламентуючої структури – офіційної організації, яка санкціонувала появу неформального об'єднання та здійснювала нагляд за його діяльністю. Хоча контрольно-регламентуюча структура намагалася обмежити самодіяльність неформального об'єднання, воно все ж зберігало певний ступінь незалежності від неї. Але від того, наскільки ефективною була співпраця між ними, залежала форма діяльності неформального об'єднання – легальна чи нелегальна.

Так, контрольно-регламентуючою структурою для комунарівських об'єднань та клубів самодіяльної пісні були комітети ЛКСМУ, для ДОП – комсомольські та партійні організації, товариство охорони природи, органи місцевого самоврядування. Також у цій ролі виступали органи держбезпеки, які вели нагляд над усіма суспільно-політичними ініціативами.

Саме наявність контрольно-регламентуючих структур, з якими взаємодіяли неформальні молодіжні рухи, за умов командно-бюрократичної системи давали можливість: по-перше, об'єднатися розрізненим групам суспільно активної молоді у масові рухи; по-друге, функціонувати їм досить тривалий проміжок часу і уникнути остаточної ліквідації владою, як це сталося з більшістю неформальних політизованих об'єднань; по-третє, зберігати у своїй діяльності певний

ЛІТЕРАТУРА

1. Школа, класс, друзья... Интересно ли тебе с ними? // Комсомольская правда. – 1962. – 24 января.
2. Соловейчик С. Воспитание по Иванову. – М.: Педагогика, 1989. – 352 с.
3. Кулік В., Голобуцька Т., Голобуцький О. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива: Дослідження. – К.: Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. – 460 с.

4. Шубин А. В. От „застоя” к реформам в СССР в 1917-1985 гг. – М.: РОССПЭН, 2001. – 768 с.
5. Хилтунен В. Позовите коммунаров // Комсомольская правда. – 1988. – 3 августа.
6. Борейко В.Е. История охраны природы XX век – 1980. Серия: История охраны природы. Вып. 24. – К., 2001. – 544 с.
7. Курс молодого бойца ДОП / Составитель В. Борейко. Серия: Охрана дикой природы. Вып. 38. – К.: Киевский эколого-культурный центр, 2003. – 76 с.
8. Забелин С. Неформализированные экологические движения в СССР (60-88 годы) // Общественные науки. – 1989. – № 4. – С. 163-168.
9. Борейко В.Е. Охрана природы – дело молодых. – К.: Урожай, 1991. – 80 с.
10. Бубнов І., Саханенко С. Хто готовий відгукнутися на зойк природи? // Віче. – 1994. – № 5. – С. 112-118.
11. Мухачев С.Г. Дружины по охране природы // Экономика и организация промышленного производства. – 1982. – № 8. – С. 109-114.
12. Яницкий О.Н. Экологическое движение России. Критический анализ. – М., 1996. – 216 с.
13. Пустые затеи? // Комсомольская правда. – 1980. – 13 февраля.
14. Борейко В., Молодан Г. Студенческие дружины // Рыбоводство и рыболовство. – 1981. – № 6. – С. 17-19.
15. Бриних В. Длинная дорога в спорах (Неопубликованая статья) // История движения студенческих природоохранных дружин Украины (в документах и воспоминаниях) / Составитель Борейко В.Е. – Киевский эколого-культурный центр. Серия „История охраны природы”. Выпуск 21, 2000. – 264 с.
16. Борейко В.Е. Записки природоохранника. – Киевский эколого-культурный центр. Серия: История охраны природы. – Вып. 20, 2000. – 208 с.
17. Неформальная Россия. О “неформальных” политизированных движениях и группах в РСФСР (опыт справочника) / Составители, авторы вступительной статьи и научные редакторы В. Березовский, Н. Кротов. – М.: Молодая гвардия, 1990. – 382[2] с.

Стаття надійшла до редколегії 02.07.2005